

Світоглядно-естетичні засади художньої культури давніх мезоамериканців

Наталія Столярчук, Волинський національний університет ім. Лесі Українки

У статті здійснюється філософсько-культурологічний аналіз художньої культури давньої Мезоамерики і на цій основі проводиться реконструкція духовно-естетичних месиджів і художньо-образних значень, у цілому унікального міфологічного світогляду давніх мезоамериканців. Передусім визначається особливе значення ольмецької цивілізації, оскільки саме у ній були закладені базові, фундаментальні світоглядно-міфологічні, духовно-естетичні і художньо-стильові підвалини подальшої еволюції духовно-культурного життя мезоамериканців. Ідейною основою такої еволюції стала концепція реінкарнації, постійного духовного зв'язку живих з предками роду, яка згодом втілювалась у мистецтві всіх наступних цивілізацій регіону.

На основі дослідження самотніх етнічних художніх культур ольмеків, Теотіуакан і майя зроблено узагальнення стосовно трьох типів архітектурних споруд, що характерні для мистецтва Мезоамерики: ступінчасті піраміди, палаци, майданчики для культової гри в м'яч. Для таких архітектурних форм притаманна спільна риса, яка надала спорудам художньої самотності і змістовно-інформаційної значимості – багата іконографія релігійно-міфологічного, духовно-естетичного і згодом соціально-історичного значення.

Ще одна характерна особливість художньої культури Мезоамерики полягає в її зорієнтованості на тогочасні знання з географії та астрономії. Усі поселення будувались з чітко визначеною орієнтацією на сторони світу, або на певні небесні світила, сузір'я. Так формувалась символічна горизонтальна вісь буття. Вертикальну вісь символізували піраміди, які виступали своєрідним «провідником» душ від підземного світу до світу земного, а згодом – і до небесного. Місцем, де земне життя закінчувалось і відбувався перехід душі від мертвого тіла до світу небесного, був майданчик для гри в м'яч, який міг також бути і спеціальним ритуальним полем для жертвопринесень.

Таким чином, світоглядно-естетичні засади художньої культури давніх мезоамериканців гармонійно поєднали два рівні універсалій: загальнолюдські – дуалізм і конфлікти суперечностей, циклічність і повторюваність, ритмічність, порядок і гармонія, взаємозалежність і взаємозумовленість усього існуючого, і місцеві етнокультурні духовно-культурні універсалії – реінкарнація душі, постійний душевно-духовний зв'язок з предками, синхронність, можливість одночасної присутності душі у трьох різних світах-вимірах, людські жертвопринесення, утвердження піднесеного, героїчного через потворне і низьке. Такий унікальний симбіоз уявлень, знань і цінностей знайшов своє потужне вираження у високохудожньому мистецтві давньої Мезоамерики, зумовивши його самотність і оригінальність.

Ключові слова: *давня Мезоамерика, міфологічний світогляд, синкретизм, первісні форми релігії, первісне мистецтво, художня культура, естетичне світовідношення*

Worldview and aesthetic principles of the artistic culture of ancient Mesoamericans

Nataliia Stoliarchuk, Lesya Ukrainka Volyn National University

The article is devoted to the philosophic and culturological analysis of the artistic culture of ancient Mesoamerica that gives the basis for the reconstruction of spiritual and aesthetic messages as well as artistic and figurative significance and in general the unique mythological worldview of ancient Mesoamericans. The priority is given to the special meaning of the Olmec civilization which founded spiritual, aesthetic, artistic and stylistic basics of Mesoamericans' cultural and spiritual life further evolution. The conception

of reincarnation based on the spiritual boundaries with the genus ancestors has become the main idea of this evolution. Implementation of this conception was observed in the art of all the following civilizations of the region.

The exploration of the genuine Olmec, Teotihuacan and Maya ethnical and art cultures gave the possibility to generalize three types of architectural constructions such as stepped pyramids, palaces, playgrounds for cult ball games which are characteristic for Mesoamerican art. Rich iconography of religious, mythological, spiritual, aesthetic and soon social and historical meaning is common for these architectural forms and gave them artistic identity and content-informational significance.

Focus on those times' knowledge of geography and astronomy was another characteristic feature of Mesoamerican culture. All the settlements were built in distinct orientation to the parts of the world or to the certain celestial bodies and constellations. In this way the symbolic horizontal axis of being was formed. The vertical axis was symbolized by the pyramids, which acted as a kind of "guide" of souls from the underworld to the earthly world, and later to the heaven. A ball-playing area, which could also be a special ritual field for sacrifices was the place where earthly life ended, and the soul passed from the dead body to the heavenly world.

Thus, the world-aesthetic principles of modern Mesoamericans' artistic culture harmoniously combine two levels of universalism: human such as dualism and conflicts of contradictions, cyclicality and recurrence, rhythmicity, order and harmony, interdependence of everything that exists, and local ethnocultural spiritual and cultural universals such as reincarnation of the soul, constant spiritual and soul connection with ancestors, synchronicity, the possibility of simultaneous presence of the soul in three different worlds-dimensions, human sacrifices, affirmation of the sublime, heroic through the ugly and mean. This unique symbiosis of ideas, knowledge and values found its powerful expression in the highly artistic art of ancient Mesoamerica, determining its identity and originality.

Keywords: *ancient Mesoamerica, mythological worldview, syncretism, primitive forms of religion, primitive art, art culture, aesthetic worldview*

Мировоззренчески-эстетические основы художественной культуры древних мезоамериканцев

Наталья Столярчук, Волынский национальный университет им. Леси Украинки

В статье осуществляется философско-культурологический анализ художественной культуры древней Мезоамерики и на этой основе проводится реконструкция духовно-эстетических меседжей и художественно-образных значений, в целом уникального мифологического мировоззрения древних мезоамериканцев. Прежде всего определяется особое значение цивилизации ольмеков, поскольку именно в ней были заложены базовые, фундаментальные мировоззренчески-мифологические, духовно-эстетические и художественно-стилевые основы дальнейшей эволюции духовно-культурной жизни мезоамериканцев. Идейной основой такой эволюции стала концепция реинкарнации, постоянной духовной связи живых с предками рода, которая впоследствии воплощалась в искусстве всех последующих цивилизаций региона.

На основе исследования самобытных этнических художественных культур ольмеков, Теотиуакан и майя сделано обобщение относительно трех типов архитектурных сооружений, характерных для искусства Мезоамерики: ступенчатые пирамиды, дворцы, площадки для культовой игры в мяч. Для таких архитектурных форм присуща общая черта, которая наполнила сооружения художественной самобытностью и содержательно-информационной значимостью – богатая иконография религиозно-мифологического, духовно-эстетического и социально-исторического значения.

Еще одна характерная особенность художественной культуры Мезоамерики заключается в ее ориентированности на тогдашние знания по географии и астрономии. Все поселения строились с четко определенной ориентацией по сторонам мира, или на определенные небесные светила,

созвездия. Так формувалась символічна горизонтальна ось быття. Вертикальну ось символізували піраміди, виступивши своєобразним «проводником» душ від підземного світу до земної, а внаслідок – і до небесного. Місцем, де земна життя закінчувалась і відбувався перехід душі від мертвого тіла до світу небесному, була площа для гри в м'яч, яка також могла бути і спеціальним ритуальним полем для жертвоприношень.

Таким чином, світоглядно-естетичні основи мезоамериканської культури стародавніх мезоамериканців гармонічно поєднали два рівні універсалій: загальнолюдські – дуалізм і конфлікти протиріччя, циклічність і повторюваність, ритмічність, порядок і гармонія, взаємозалежність і взаємозумовленість всього існуючого, і місцеві етнокультурні духовно-культурні універсалії – реінкарнація душі, постійна душевно-духовна зв'язь з предками, синхронність, можливість одночасного присутства душі в трьох різних світах-вимірах, людські жертвоприношення, утвердження вишнього, героїчного через безобразне і низьке. Такий унікальний симбіоз представлень, знань і цінностей знайшов своє потужне вираження в високохудожньому мистецтві стародавньої Мезоамерики, визначивши його самобутність і оригінальність.

Ключові слова: *стародавня Мезоамерика, міфологічне світоглядне, синкретизм, первобутні форми релігії, первобутнє мистецтво, художня культура, естетичне світоглядне*

Постановка наукової проблеми.

Мезоамерика – історико-культурний регіон американського континенту, який став колыскою народження і розвитку самобутніх високих цивілізацій. На території регіону у давні доіспанські часи дивним чином перепліталися і співіснували різні етноси, міста-держави, політичні, економічні і ритуально-церемоніальні центри. Світове захоплення і надзвичайний науковий та туристичний інтерес і до сьогодні викликають Теотіуакан, Паленке, Чичен-іца, Теночтітлан. У культурах народів цього регіону чітко прослідковується високий рівень розвитку землеробства і ремесел, торгівлі і військової справи, науки і релігійних вірувань та практик. Проте особливий інтерес викликає унікальна художня культура давніх мезоамериканців, пронизана самобутньою стилістикою і своєрідним чуттєво-образним, світоглядно-естетичним сприйняттям, переживанням і відображенням дійсності, себе і своїх ідей та відчуженням. Художня мова Мезоамерики органічно ввібрала в себе світоглядні уявлення, цінності та ідеї, досягнення яких наближує нас до розуміння складної картини світу давніх американців, де через призму міфу утверджувався нерозривний зв'язок людини і світу. Філософсько-культурологічний аналіз художньої культури цього унікального культурного регіону дасть можливість здійснити не просто реконструкцію духовно-естетич-

них месиджів і художньо-образних значень, а наблизитись до досягнення унікального міфологічного світогляду, що поєднав у собі надточні наукові знання про космічний порядок і гармонію з фантастичними уявленнями про божественні закони народження і розвитку буття, містичне визначення сенсу і призначення людського життя у грандіозній світобудові з об'єктивними глибокими знаннями про людське тіло, його анатомію і фізіологію. Така світоглядна парадигма, природно, визначала характер і напрям діяльності мезоамериканців, пронизувала всі сфери їх індивідуальної і соціальної життєдіяльності і обов'язково знаходила відображення у художній творчості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Загалом усі оригінальні джерела, якими оперує сучасна американістика, можна умовно об'єднати у три групи: археологічні, до яких належать архітектурні споруди та різні арт-об'єкти, предмети побуту, поховання, зброя і обладунки та ін.; письмові, яких уціліло насправді небагато, тому що іспанські завоювальники масово знищували (спаливали) індіанські тексти, намагаючись таким чином викоренити язичницькі вірування і цінності; записи-спогади, щоденники європейців, які першими зустрілися з Новим світом, місцевим населенням і культурами. Для нашого дослідження найбільш інформативними і значимими в якості об'єкту аналізу є уцілілі архітектурні комплекси, різноманіт-

ні за жанром, сюжетами і матеріалами твори монументальної і дрібної пластики, настінні розписи (фрески) і елементи декоративно-ужиткового мистецтва, ритуально-культові предмети. Усі народи цього регіону розробили свої варіанти писемності (пиктографічної чи ієрогліфічної) і іконографія мистецьких творів зазвичай включала у себе написи-коментарі, дати, пояснення. У такому форматі писемні тексти та їх трактування в контексті конкретного мистецького явища, безперечно, наближають нас до здійснення реконструкції тих світоглядних і естетичних засад, які стали запорукою самотності і оригінальності художньої культури давніх мезоамериканців. Розшифрування ієрогліфічної писемності майя нашим співвітчизником, всесвітньвідомим істориком Ю. Кнорозовим (Кнорозов, 1955; 1963) наблизило науковців до об'єктивного і всебічного дослідження міфологічних уявлень і історичних перипетій цього народу, оскільки саме уявлення-знання про навколишній світ і ключові події, періоди, знакові історичні постаті були для майя головним об'єктом писемної фіксації.

Щодо наявних наукових досліджень і публікацій, які торкаються окресленої у нашому дослідженні проблематики, то варто зауважити, що об'єктом спеціального наукового аналізу давні мезоамериканські культури стали тільки з середини ХХ ст. Перші ґрунтовні наукові дослідження, у яких здійснювався детальний розгляд світогляду, міфології, мистецтва, релігійних вірувань, писемності, а також господарського і суспільного життя давніх мезоамериканців, належать американським ученим Сільванусу Морлі (Morley, 1946) Еріку Томпсону (Thompson, 1954; 1975), Тетяні Проскуряковій (Proskouriakoff, 1960), Майклу Ко (Coe, 1966, 1976). Величезним проривом у подальшому дослідженні світоглядної парадигми, міфологічних уявлень, первісних форм релігійних вірувань, загалом духовної культури народів цього регіону стала дешифровка рукописів майя уже згадуваним Юрієм Кнорозовим (Кнорозов, 1955; 1963). Дослідник у своїх статтях обґрунтував тезу про Мезоамерику як єдиний культурний регіон, на території якого в різні часи і у різних зонах розвивались самотні цивілізації, але між ними було і багато спільного, на чому, власне, і зосередився учений. Його відкрит-

тя поставило під сумнів істинність розробленої попередніми дослідниками методології вивчення світоглядно-духовних засад етнічних культур давньої Мезоамерики, окремі положення наявні на той час американістики тепер потребували серйозного перегляду і переосмислення на ґрунті нововідкритих джерел. Дещо пізніше на засадах ретельного вивчення оновленої джерельної бази з'являються наукові роботи Р. В. Кінжалова (Кинжалов, 1961, 1968), В. І. Гуляєва (Гуляев, 1972), у яких здійснюється дослідження і порівняльний аналіз різних етнічних культур регіону (ольмеків, Теотіуакану, тольтеків, майя та ін.) в їх історичному розвитку і визначаються універсальні закономірності культурогенези цих народів.

Протягом останніх десятиліть у американістиці з'являються наукові праці дослідників, спрямовані на введення в науковий обіг новітніх археологічних знахідок у цьому культурному ареалі, а також на поглиблення наукового аналізу і обробки нових артефактів, отриманих під час нинішніх етнографічних та історико-археологічних розвідок. Вітчизняні дослідження зосереджені на особливостях історичного процесу давньоіндіанських суспільств у контексті світового соціоеволюційного поступу, на політичному і соціально-економічному житті (Чмихов, 1994; Рубель, 2005). Стосовно світоглядно-міфологічного, духовно-естетичного виміру художньої культури давніх мезоамериканців, то таких спеціальних комплексних досліджень ще немає. Частково окреслена проблематика піднімається у роботах Г. Єршової (Ершова, 2003, 2007).

Мета дослідження полягає у виявленні світоглядно-міфологічних, духовно-естетичних засад художньої культури давніх мезоамериканців, які зумовили оригінальність і етнічну самотність цього мистецтва. Окрім цього відслідковується процес духовної еволюції, світоглядної трансформації давніх етносів цього регіону, що призвело до художньої розмаїтості і глибинної сакральної значимості їх мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У сучасних наукових дослідженнях первісної художньої культури Мезоамерики вчені виокремлюють кілька стилістичних різновидів-напрямів, які сформувались в архаїчний і докласичний період в архітектурі

та образотворчому мистецтві відповідних племінних об'єднань – ольмеків, тольтеків, тотонаків, Теотіуакану, майя (Искусство народов Центральной Америки, 1961). Розглянемо стильові особливості (естетичні, художні) найбільш мистецькі репрезентованих етнічних культур – ольмеків, Теотіуакану, майя, аби виявити як специфічні, так і універсальні закономірності становлення єдиного стилю в художній культурі Мезоамерики і на цій основі визначимо ті світоглядно-естетичні засади творчості, які й зумовили таку оригінальну самобутність, своєрідність і унікальність давнього мистецтва цього регіону.

Найдавнішою високою цивілізацією американського континенту була цивілізація ольмеків, яка тривалий час лишалася для дослідників невідомою. Тільки в 30-ті роки ХХ століття мексиканський вчений Жорж Вайан заявив про унікальний ольмекський стиль мистецтва (Ершова, 2007) Почалися активні польові роботи у великих центрах цієї культури – Ла-Вента і Трес-Сапотес, у результаті яких були зроблені чисельні відкриття. Дослідження показали, що варто говорити не тільки про оригінальний мистецький стиль, а й про нову невідому цивілізацію, яка розвивалася на узбережжі Мексиканської затоки в II–I тисячоліттях до н. е. і передувала майя та ацтекам. Впродовж розкопок і подальших досліджень було з'ясовано, що міста (чи то культові центри) ольмеків були дуже добре сплановані, вони першими на континенті почали зводити ступінчасті піраміди, викарбовувати з каменю складні скульптурні композиції, винайшли ієрогліфічну писемність і ритуальний календар. Самобутній стиль ольмеків досягнув свого апогею у розвитку приблизно 1800 р. до н.е., включаючи ритуальний календар, ритуальні поховання, зображення тісного зв'язку людини з тваринами. Найчастіше змальовували ягуара, каймана, птаха, рибу. Змії і різні рептилії також розглядалися як істоти, що є втіленням одночасно божественних небес, земного життя і підземного світу, символізують духів предків чи покровителів. Унікальний мистецький стиль ольмеків ми можемо сьогодні досліджувати на основі вивчення монументальної і дрібної скульптури (гігантські кам'яні голови, вівтарі, кам'яні стели, фігури сидячих чоловіків, нефритові маски і ста-

туетки) і оригінальних поліхромних фресок, оскільки архітектура, збудована із щебню та землі і вкрита товстим шаром штукатурки, практично не зберіглась. Незначні залишки архітектурних споруд дають можливість припускати, що ольмеки дійсно першими започаткували на території Мезоамерики самобутні риси планування і будівництва поселень (Трес-Сапотес, Ла-Вента, Сан-Лоренсо), які ґрунтувались на знаннях з астронормії і географії, а саме: чітка орієнтація сторін забудови на сторони світу з центральною віссю північ-південь, у середині – велика площа (могла бути підвищена, насипна) навколо неї – ритуальні споруди, пізніше – величні храми і обов'язково – висока ступінчаста піраміда, на зрізаній вершині якої зводився невеличкий храм, що міг у нічну пору слугувати обсерваторією. Деякі забудови давніх мезоамериканців у плані відтворювали Чумацький шлях, інші сузір'я. Піраміди Мезоамерики схожі до єгипетських пірамід монументальністю, грандіозними розмірами і своїм головним призначенням – бути усипальницями для правителів. Та є у давньоамериканських пірамід і свої особливості, унікальні риси – тут будували чотиригранні ступінчасті піраміди, на зрізаній вершині яких зводили храм з одним-двома приміщеннями. Від землі і до входу у святилище закладались широкі східці, пізніше такі східці могли бути розташовані на чотирьох сторонах піраміди. Більшість дослідників вбачають у зведенні пірамід намагання відтворити велич гір (вулканів), загалом природнього рельєфу, доволі сейсмічноактивного і до тепер, у якому жили і від якого повністю залежали індіанці. Таким чином поступово формувалась просторова картина світу індіанців, найраніше зафіксована у плануванні забудов і поселень ольмеків, де горизонтальна вісь розгорталась з півдня на північ (заходу на схід) і символізувала життєвий шлях людини від народження до смерті, а вертикальна вісь вибудовувалась при зведенні пірамід, які символізували єдність підземного, земного і небесного вимірів вічного циклічного життя людської душі. Так у світогляді ольмеків була згенерована ідея реікарнації, яка згодом стала базовою для ідеології, релігійних вірувань і культів усіх етносів Мезоамерики.

Спеціально збудованим у поселенні місцем, що символізувало перехід тіла від світу

живих до світу мертвих, ймовірно, могла бути споруда для гри в м'яч: дві високі кам'яні паралельні стіни, між якими знаходився вимощений кам'яною бруківкою майданчик. Гравці ділилися на дві команди, завдання зводилось до того, аби закинути каучуковий м'яч у кільце, закріплене високо на стіні. При цьому м'яча можна було торкатись усіма частинами тіла, окрім ступнів ніг і кистей рук. Вболівальники сиділи на двох протилежних високих стінах. Сенс гри науковці трактують по-різному – як масово-видовищну розвагу, або як культове дійство, у результаті якого переможених (а, можливо, переможців) приносили в жертву богам. Сцени з зображенням гри у м'яч згодом зустрічаються у живописі (настінні розписи, фрески) і декоративно-ужитковому мистецтві (розпис посуду) усіх мезоамериканців.

В окремих наукових дослідженнях ольмеків називають «народом скульпторів». Найвідомішими творами ольмекської скульптури є величезні кам'яні голови висотою до 3 м і вагою від 20 до 40 тонн. Нині остаточно не з'ясоване їх призначення: окремі науковці припускають, що так ольмеки утверджували велич своїх правителів, інші доводять, що ці голови символізують величину і кількість вбитих ворогів, чий голови були принесені в жертву богам. Г. Єршова вважає, що гігантські скульптурні голови в культурі ольмеків можуть бути ще одним символічно-образним відображенням ідеї реінкарнації душі, оскільки саме через голову найактивніше «виражається» душа: дихає, говорить, дивиться, а для того, аби відпустити душу до богів, слід відокремити голову від тіла... (Єршова, 2003).

Ці величезні голови вражають не тільки розмірами, а й високою художністю, реалістичним виконанням індивідуальних рис обличчя. Саме у результаті досліджень монументальних кам'яних голів, статуеток сидячих чоловіків і нефритових масок можна виокремити канонічний набір іконографічних мотивів стилю ольмеків: декорований шолом з навушниками, незвичний розріз очей, опущені донизу куточки губ (все нагадує риси ягуара, бо ж ольмеки вважали ягуара своїм першопредком, і, ймовірно, тотемом), а також незвичні пози сидячих чоловіків. Ці ж риси у поєднанні з яскравими насиченими кольорами і вираженому тяжін-

ні до монументальності проявляються і у наскельному живописі ольмеків (Хохрякова, & Фахри, 2017)

А ще у ольмекській скульптурі вперше зустрічається зображення Кетцалькоатля – одного з трьох головних богів Мезоамерики, який вважався творцем світу, людини і культури, володарем стихій, покровителем жреців і науки. Ольмеки поклонялись Кетцалькоатлю з 8 ст. до н. е., для них він був втіленням вітрів з Атлантики, що приносили живильну вологу на поля і культурним героєм, що подарував людям маїс. З 1 ст. н. е. Кетцалькоатль стає верховним божеством для усіх мезоамериканців, його зображення у образі пернатого змія стає невід'ємною складовою художньої культури цього регіону (Кинжалов, 1980).

Багато дослідників-американістів стверджують, що естетичні і художні засади стилю ольмеків згодом були запозичені іншими мезоамериканськими етносами, творчо переосмислені, доповнені, осучаснені, «вписані» в дещо іншу соціокультурну реальність і продемонстровані вже як власний етнічний стиль (Covarrubias, 1967). Саме такі міркування спричинили появу теорії «материнської культури», згідно з якою усі мезоамериканські цивілізації походять від ольмекської. Автором цієї концепції був Метью Стірлінг (Stirling, 1940), а згодом її зміст поглибив і переконливо аргументував археолог-американіст Майкл Ко (Сое, 1977). Суть концепції зводиться до наступних положень:

– ключові художньо-стильові особливості мезоамериканського мистецтва і його міфологічно-світоглядна, релігійно-культурна спрямованість сформувались у художній культурі ольмеків, які проживали на узбережжі Мексиканської затоки. Згодом ці риси були запозичені іншими етносами і розповсюдились по всьому регіону, стали моделлю для відтворення в усіх пізніших культурах;

– спільними типовими рисами, які були запозичені від ольмеків усіма іншими мезоамериканськими культурами, є: міське планування з прямокутною головною площею, штучні платформи, ступінчасті піраміди з храмами, палацові будівлі, майданчики для гри в м'яч, монументальна скульптура, що включає вівтарі, стели і статуї, яскравий поліхромний наскельний живопис; розписна

кераміка і дрібна пластика (з коштовного каменю чи глини) з унікальними орнаментами та сюжетами;

– спільні для регіону і наукові знання, які вперше з'являються в ольмеків: ієрогліфічне письмо, лічба і графічно схожа символіка для запису чисел; ритуальний (місячний) і сонячний календар, розроблені на основі глибоких астрономічних знань.

Найбільш уразливим місцем теорії стала відсутність пояснень шляхів такого грандіозного впливу ольмекської культури на увесь регіон. Пізніше з'явилися припущення, згідно з якими культура ольмеків активно впливала на інші етнічні культури Мезоамерики, бо провадила завойовницьку імперську політику і насаджувала свої правила і норми насильницьким шляхом, або ж акцентувалась увага на потужному розвитку торгівлі, налагодженні постійних торгових зв'язків з ближніми та віддаленими районами, що сприяло активному культурному обміну (Хохрякова, & Фахри, 2017), на можливому месіонерстві ольмеків чи утворенні ними колоній (Lopez Austin, 1995).

Проти моделі «материнської культури» виступила школа «рівної участі» (Tolstoy, 1977; Flannery, & Marcus, 2000) Поля Толстого. Її прихильники стоять на протилежній позиції: архаїчні суспільства Мезоамерики еволюціонували приблизно в один і той же час і тому не можна віддавати перевагу тій або іншій окремій культурі або регіону.

Однак, окремі традиційно ольмецькі прояви художньої культури, міфологічно-релігійних уявлень, наукових знань ми постійно зустрічаємо у наступних високих цивілізаціях регіону, найоригінальнішою з яких більшість дослідників називає Теотіуакан. Однойменне місто стало осердям унікальної цивілізації в центральній частині долини Мехіко, а назву (Теотіуакан – «місто богів») отримало від ацтеків, які відкрили для себе руїни величного міста і не могли повірити, що така грандіозна і водночас вишукана краса могла бути створена смертними людьми. За легендою, саме тут народились боги Сонце і Місяць, але це відбулось лише завдяки самопожертві чотирьох перших богів, які віддали свою життєву енергію, аби Сонце і Місяць почергово могли з'являтися на небосхилі і освятати своїм світлом світ людей. Так обґрунтовувалась практика

людських жертвопринесень, необхідних для поновлення енергії Сонця і Місяця.

Теотіуакан був величезним архітектурним ансамблем, у центрі якого простягалась магістраль довжиною 2 км, а обабіч неї зведені головні будівлі міста. На північній частині магістралі розташована Піраміда Місяця (заввишки 42 м), а на півдні – Піраміда Сонця, одна з найвеличніших споруд Мезоамерики (висота – 64 м). На зрізаних верхівках пірамід раніше знаходились храми богів – Місяця і Сонця. Піраміда Місяця символізувала первісну темноту і ніч. У піраміді Сонця було знайдено тунель, що вів до печери, стіни якої мали чітку орієнтацію за сторонами світу і, ймовірно, це було містичне місце переходу душі, духів із підземного світу у світ земний і небесний. Печера у давніх Мезоамериканців символізувала «місце виходу», «нове народження» душі у світі земному, тобто реінкарнації. На думку Н. Маркової Піраміда Сонця могла символізувати Світове дерево, бути втіленням священного шлюбу Неба і Землі (Культурологія, 2004).

Згодом у Теотіуакані було збудовано ще один величний храм, присвячений Кецалькоатлю – верховному божеству містян. Двоїста природа божества, виражена через єдність земного і небесного, тілесного і духовного, знайшла оригінальне художнє втілення у цьому храмі. Споруда у плані нагадує змія, розпростертого на землі, фасад храму прикрашений 365 (кількість днів у році) поліхромними зображеннями птахозмія. Теотіуакан став першим центром релігії Кецалькоатля. Піраміди і храми міста були пишно декоровані мозаїками з коштовного каміння, яскравими фресковими розписами і вишуканими поліхромними статуями богів, рельєфами і барельєфами (часто зустрічаються зображення ягуара, зміїв, воїнів у обладунках). План міста відображав світогляд своїх мешканців: це була величезна модель Космосу, чітко зорієнтована за сторонами світу.

У 3 ст. Теотіуакан переживав свій найбільший підйом у розвитку, його впливи стали відчутними майже по усій території Мезоамерики. Дослідники зазначають, що «зовнішня територіальна експансія теотіуаканців була насамперед культурною, а не воєнною, оскільки, судячи з пам'яток куль-

тури, ментальність теотіуаканців була далекою від мілітарних традицій, а культурному домінуванню вони надавали перевагу перед воєнно-політичним». (Рубель, 2005, с. 47).

На прикладі культури і мистецтва Теотіуакану відслідковується подальша генеза традиційних елементів художнього стилю мезоамериканців, започаткованих ольмеками і творчо переосмислених, доповнених і «модернізованих» теотіуаканцями. Поступово доповнюються, трансформуються у міфологічній свідомості мезоамериканців і світоглядні уявлення, виражені в художній творчості.

Ще однією унікальною етнічною культурою Мезоамерики, яка успішно продовжувала розвиток і втілення художньо-культурних традицій, принципів і канонів ольмеків стала цивілізація майя. Майя уточнили ольмекський календар, визначили тривалість року, точно передбачали затемнення місяця і сонця, раніше від європейців запровадили у математиці використання нуля, розробили унікальний варіант ієрогліфічної писемності. Художня культура майя і до сьогодні вражає особливою вишуканістю і вираженим етнічним колоритом, що формувався впродовж століть і ввібрав окремі формально-технічні прийоми і світоглядно-естетичні уявлення попередніх етнічних культур Мезоамерики, зокрема ольмецької. Найбільш красномовним джерелом для вивчення культури майя є архітектура – величні піраміди і прекрасні палаци, а також оригінальні твори монументальної скульптури і дрібної пластики, сюжетні поліхромні фрески і розписи посуду, високохудожні ювелірні вироби та ін. Так, в архітектурі привертає увагу монументальність, простота і лаконічність у поєднанні з тонким відчуттям пропорції. Розмаїтість архітектурних форм (піраміди, палаци, обсерваторії, майданчики для гри в м'яч, тріумфальні арки і стели) сприяла вираженню складних міфологічно-релігійних уявлень та історичних реалій майя. У цьому контексті найбільш показовим прикладом може бути художня культура Тикаля на архаїчному, докласичному етапі, а пізніше – палацовий комплекс у Паленке, якого більшість дослідників називають взірцем, вершиною архітектури майя. У пам'ятках художньої культури майя простежується головна ідея – відродження душ померлих

людей, реїкарнація, ідея, яка узгоджувала кінечність людського життя і безкінечність часу. Піраміди майя, продовжуючи ідейне утвердження світоглядно-міфологічних і естетичних традицій ольмеків і Теотіуакану, втілювали уявлення про гору-праматір, а поховання всередині піраміди символізувало печеру першопредків.

В образотворчому мистецтві майя виразно прослідковується канон, сформований у результаті поєднання стилістично-формальних прийомів, що зустрічаються ще у ольмеків і нового, багатшого змістовного наповнення та соціального значення. На прикладі скульптурних і живописних творів можна помітити як розширюється міфологічно-релігійна і історична тематика композицій. Привертають увагу зображення Семи Печер (у віруваннях мезоамериканців – прабатьківщини усіх племен), світового дерева (символ єдності підземного, земного і небесного світів), Кетцалькоатля (божества, що втілює нерозривність земного і небесного, тілесного і духовного). Оскільки суспільство майя мало чітку соціальну ієрархію а державна, влада мала теократичний характер, то і художній канон майя визначався культом обоженуваного правителя та його предків. Тепер у зображенні правителя стираються індивідуальні риси чи його емоційно-настрійні вияви, а головну увагу митці приділяють детальному змалюванню атрибутів влади – пишному костюму, головному убору, прикрасам, зачісці та ін. Такий безпристрасний стилізований образ мав викликати страх і смирення у звичайних громадян. Зображення супроводжувались ієрогліфічним коментарем з датою народження правителя, описом його здобутків і подвигів.

На усій території побутування культури майя знову зустрічаються унікальні споруди, характерні для художньої культури мезоамериканського регіону – майданчики для гри в м'яч. Саме така архітектурна форма, яка вперше зустрічається у ольмеків, залишилася у майя практично незмінною (стилістично і функціонально) - дві високі масивні паралельні кам'яні стіни, а між ними викладений кам'яною бруківкою власне майданчик, на котрому і відбувалася гра. Такі стадіони можна вважати візитівкою, унікальним і самобутнім проявом художньої культури усіх етносів Мезоамерики, оскільки подібних арт-об'єктів не

зустрічаємо в жодній культурі інших регіонів світу. Є припущення, що гра у м'яч мала не тільки ритуальне значення, а й була символом просторового переходу від життя до смерті, а архітектурна споруда стадіону була втіленням дороги в потойбіччя і одночасно власне потойбічним світом (Ершова, 2003).

Висновок.

Підсумовуючи процес становлення світоглядно-естетичних засад художньої культури Мезоамерики, варто відзначити особливе значення ольмецької цивілізації, оскільки саме у ній були закладені базові, фундаментальні світоглядно-міфологічні, духовно-естетичні і художньо-стильові основи для подальшої еволюції духовно-культурного життя мезоамериканців. Ідейною основою такої еволюції стала концепція реінкарнації, постійного духовного зв'язку живих з предками роду, яка згодом втілювалась у мистецтві усіх наступних цивілізацій регіону.

Художня культура давньої Мезоамерики представляє собою унікальну органічну єдність архітектурних комплексів і різноманітних за жанром, матеріалами і стилістикою творів скульптури, живописних наскельних розписів-фресок і самобутніх витворів декоративно-ужиткового мистецтва, ритуально-культових місць та предметів. На основі аналізу цього феномену світового мистецтва, можна зробити узагальнення стосовно трьох типів архітектурних споруд, що характерні для художньої культури Мезоамерики: ступінчасті піраміди із зрізаною вершиною і невеликим храмом на ній, широкими східцями від підніжжя до вершини; палаци – вузькі, витягнуті у довжину споруди, що ділились на кілька приміщень і будувались на підвищеннях, штучних платформах і третій тип споруд становлять стадіони, майданчики для культової гри в м'яч. Для таких архітектурних форм притаманна спільна риса, яка надає спорудам художньої самобутності і змістовно-інформаційної значимості – багата іконографія релігійно-міфологічного, духовно-естетичного і згодом соціально-історичного значення. Найпоширенішими образами-символами виступають ягуар – першопредок, прабатько роду, змія – душа, народжена в новому тілі, власне реінкарнація, символ одночасної присутності у земному житті усіх душ раніше померлих істот, птахозмій – дуалістична єдність небес-

ного і земного, тілесного і духовного, життя і смерті, образ найбільш популярного божества Кецалькоатля, печера – місце народження життя, виходу душі у новій тілесній оболонці у земний світ

Ще одна характерна особливість художньої культури Мезоамерики полягає у її зорієнтованості на тогочасні знання з географії та астрономії. Усі поселення, або й окремі архітектурні комплекси, споруди будувались з чітко визначеною орієнтацією на сторони світу, або на певні небесні світила (Сонце, Місяць, Венера), сузір'я (Чумацький шлях). Так формувалась символічна горизонтальна вісь буття. Вертикальну вісь символізували піраміди, які виступали своєрідним «провідником» душ, духів від підземного світу до світу земного, а згодом – і до небесного. Підтвердженням такої світоглядно-символічної значимості мезоамериканських пірамід є той факт, що вони одночасно були і усипальницями, і храмами (на вершині), і місцями жертвопринесень, і обсерваторіями, у них всередині будували печери як втілення ідеї прабатьківщини і світового першопочатку. Місцем, де земне життя закінчувалось і відбувався перехід душі від мертвого тіла до світу небесного, був майданчик для гри в м'яч, який міг також бути і спеціальним ритуальним полем для жертвопринесень.

Таким чином, світоглядно-естетичні засади художньої культури давніх мезоамериканців гармонійно поєднують два рівні універсалій (уявлень, знань, відчуттів, переживань): загальнолюдські – дуалізм і конфлікти суперечностей, циклічність і повторюваність, ритмічність, порядок і гармонія, взаємозалежність і взаємозумовленість усього існуючого (життя і смерті, душі і тіла, добра і зла, краси і потворності) і на цій основі виникають місцеві етнокультурні духовно-культурні універсалії – реінкарнація душі, постійний душевно-духовний зв'язок з предками, синхронність, можливість одночасної присутності душі у трьох різних світах-вимірах, людські жертвопринесення, утвердження піднесеного, героїчного через потворне і низьке. Такий унікальний симбіоз уявлень, знань і цінностей знайшов своє потужне вираження у високохудожньому мистецтві давньої Мезоамерики, зумовивши його самобутність і оригінальність.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Искусство народов Центральной Америки. *Всеобщая история искусств: в 6-ти томах*. Т. 2, кн. 2. Москва, 1961. URL: <http://artyx.ru/books/item/f00/s00/z00000004/st039.shtml>.
- Гуляев В. И. Древнейшие цивилизации Мезоамерики. Москва : Наука, 1972. 278 с.
- Ершова Г. Г. Духовные представления древних майя: автореф. дисс.... д-ра истор. н.: 07.00.03. Москва, 2003. URL: <https://www.dissercat.com/content/dukhovnye-predstavleniya-drevnikh-maiya>.
- Ершова Г. Г. Древняя Америка: полет во времени и пространстве. Мезоамерика. Москва : Сокровенная история цивилизаций, 2007. 390 с.
- Кинжалов Р. В. Искусство древних майя. Ленинград : Искусство, 1968. 200 с.
- Кинжалов Р. Кецалькоатль. *Мифы народов мира*. Москва : Советская энциклопедия, 1980. С. 527.
- Кинжалов Р. В. Орел, кецаль и крест: очерки по культуре Месоамерики . Санкт-Петербург, 1991. 190 с.
- Кнорозов Ю. В. Письменность индейцев майя. Москва, Ленинград : Издательство АН СССР, 1963. 665 с.
- Кнорозов Ю. В. Система письма древних майя: опыт расшифровки. Москва: АН СССР, 1955. 95 с.
- Культурология. История мировой культуры / под ред. проф. А. Н. Марковой. Москва : ЮНИТИ, 2004. 600 с. URL: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook804/01/part-021.htm>.
- Мандаляян Э. Тайны людей-ягуаров. *Newstyle*. 2018. Май, № 171. URL: <https://newstyle-mag.com/travel-may/>.
- Религиозные традиции мира. В 2х томах / под ред. Байрон Г.Иэрхарт; пер. с англ. Москва : Крон-пресс, 1996. Т. 1, ч. 2. 576 с.
- Рубель В. А. Історія цивілізацій доколумбової Америки. Київ : Либідь, 2005. С. 47.
- Чмихов М. О. Давня культура : навч. посіб. Київ : Либідь, 1994. 288 с.
- Хохлакова С. А., Фахри А. И. Об элементах ольмекской иконографии в монументальных памятниках Мексики и Гватемалы. *Проблемы истории, филологии, культуры*. 2017. № 3. С. 283–297.
- Сое М. D. *Early Steps in the Evolution of Maya Writing. Origin of Religious Art and Iconography in Preclassic Mesoamerica*. Los Angeles, 1976.
- Сое М. D. *Olmec and Maya: a study in relationships. The origins of Maya civilization*. University of New Mexico Press, 1977.
- Сое М. D. *The Maya*. New-York, 1966.
- Covarrubias M. Origen y desarrollo del estilo artistico "olmeca". Tuxtla Gutierrez, 1942. Bernall. El mundo olmeca. Mexico, 1967.
- Flannery K. V., Marcus J. Formative Mexican chiefdoms and the myth of the «Mother Culture». *Journal of Anthropological Archaeology*. 2000. Vol. 19. P. 1–37.
- Lopez Austin A. Los milenios de la religion mesoamericana. *Arqueologia mexicana*. 1995. Vol.11, No. 12. P. 12.
- Morley S. G. *The Ancient Maya*. Stanford, 1946.
- Proskouriakoff T. Historical Implications of Pattern of dates at Piedras Negras, Guatemala. *American Antiquity*. Salt Lake City, 1960. Vol. 25, No. 4. P. 454–475.
- Stirling M. An Initial Series from Tres Zapotes, Vera Cruz, Mexico. *National Geographic Society, Contributed Technical Papers*, № 1. Washington, 1940.
- Thompson J. E. *The Rise and Fall of Maya Civilization*. Norman, 1954.
- Thompson J. E. *Historia y Religion de los Mayas*. Mexico, 1975.
- Tolstoy P. et al. Early sedentary communities of the Basin of Mexico. *Journal of Field Archaeology*. 1977. Vol. 4. P. 91–106.

REFERENCES

- Coe M. D. (1976). *Early Steps in the Evolution of Maya Writing. Origin of Religious Art and Iconography in Preclassic Mesoamerica*. Los Angeles.
- Coe M. D. (1977). *Olmec and Maya: a study in relationships. The origins of Maya civilization*. University of New Mexico Press.
- Coe M. D. (1966). *The Maya*. New-York.
- Chmykhov, M. O. (1994). *Davnja kultura [Ancient culture]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Covarrubias, M. (1967). *Origen y desarrollo del estilo artistico "olmeca"*. Tuxtla Gutierrez, 1942. Bernall. El mundo olmeca. Mexico.
- Ershova, H. H. (2007). *Drevniaia Ameryka: polet vo vremeny y prostranstve. Mezoameryka [Ancient America: Flight Through Time and Space. Mesoamerica]* Moskva: Sokrovennaia ystoriya tsyvylyzatsyi [in Russian].
- Ershova, H. H. (2003). *Dukhovnye predstavleniya drevnykh maiia [Spiritual representations of the ancient Maya]*. Extended abstract of Doctor's thesis. Moskva. Retrieved from <https://www.dissercat.com/content/dukhovnye-predstavleniya-drevnikh-maiya> [in Russian].
- Flannery, K. V., & Marcus, J. (2000). *Formative Mexican chiefdoms and the myth of the «Mother Culture»*. *Journal of Anthropological Archaeology*, 19, 1–37.
- Huliaev, V. Y. (1972). *Drevneishye tsyvylyzatsyy Mezoameryky [The oldest civilizations of Mesoamerica]*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Khokhriakova, S. A., & Fakhry, A. Y. (2017). *Ob elementakh olmekskei ykonohrafiy v monumentalnykh*

pamiatnykakh Meksyky y Hvatemaly [About the elements of Olmec iconography in the monumental monuments of Mexico and Guatemala]. *Problemy istoryy, filolohyy, kultury*, 3, 283–297 [in Russian].

Knorozov, Yu. V. (1963). Pysmennost yndeitsev maiia [Maya writing] Moskva, Leningrad: Yzdatelstvo AN SSSR [in Russian].

Knorozov, Yu. V. (1955). Systema pysma drevnykh maiia: opyt rasshyfrovky [The writing system of the ancient Maya: a deciphering experience]. Moskva: AN SSSR [in Russian].

Markova, A. N. (Ed.). Kulturolohiya. Istoriya myrovoi kultury [Culturology. History of world culture]. Moskva: YuNYTY. Retrieved from <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook804/01/part-021.htm> [in Russian].

Kynzhalov, R. (1980). Ketsalkoatl [Quetzalcoatl]. *Mify narodov myra*. Moskva: Sovetskaia yentsyklopediya [in Russian].

Kynzhalov, R. V. (1991). *Orel, ketsal y krest: ocherky po kulture Mesoameryky* [Eagle, Quetzal and Cross: Essays on the Culture of Mesoamerica]. Sankt-Peterburg [in Russian].

Kynzhalov, R.V. (1968). *Iskusstvo drevnykh maiia* [Ancient Mayan art]. Leningrad: Iskusstvo [in Russian].

Lopez Austin, A. (1995). Los milenios de la religion mesoamericana. *Arqueologia mexicana*, 11(12), 12.

Mandalian, E.(2018). Tainy liudei-yahuarov [Secrets of the jaguar people]. *Newstyle*, 171. Retrieved from <https://newstyle-mag.com/travel-may/> [in Russian].

Morley, S. G. The Ancient Maya. Stanford, 1946.

Proskouriakoff T. Historical Implications of Pattern of dates at Piedras Negras, Guatemala. *American Antiquity*, vol. 25, №4, Salt Lake City, 1960. P. 454-475.

Bairon H.Yerkhart (Ed.). (1996). Relyhyoznye tradytsyy myra [Religious traditions of the world]. (Vols. 1, part 2). Moskva:Kron-press [in Russian].

Rubel, V. A. (2005). *Istoriia tsyvilizatsii dokolumbovoi Ameryky* [History of civilizations of pre-Columbian America]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

Stirling, M. (1940). An Initial Series from Tres Zapotes, Vera Cruz, Mexico. *National Geographic Society, Contributed Technical Papers, 1*. Washington.

Thompson, J. E. (1975). *Historia y Religion de los Mayas*. Mexico.

Thompson, J. E. (1954). *The Rise and Fall of Maya Civilization*. Norman.

Tolstoy, P. et al. (1977). Early sedentary communities of the Basin of Mexico. *Journal of Field Archaeology*, 4, 91–106.

Iskusstvo narodov Tsentralnoi Ameryky. Vseobshchaia ystoriya yskusstv: v 6-ty tomakh [The art of the peoples of Central America. General history of art: in 6 volumes]. (1961). (Vol. 2, book 2). Moskva. Retrieved from <http://artyx.ru/books/item/f00/s00/z0000004/st039.shtml> [in Russian].

Столярчук Наталія

Кандидат філософських наук, доцент
Волинський національний університет
ім. Лесі Українки

Email: natalia100lyarchyk@gmail.com

Stoliarchuk Nataliia

Candidate of Philosophical Science, Assoc. Prof
Lesya Ukrainka Volyn National University

ORCID: 0000-0003-4331-7051

Цитування: Столярчук, Н. (2020). Світоглядно-естетичні засади художньої культури давніх мезоамериканців. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (11), 14–24. doi: 10.15421/172097

Citation: Stoliarchuk, N. (2020). Svithliadno-estetychni zasady khudozhnoi kultury davnikh mezoamerykantsiv [Worldview and aesthetic principles of the artistic culture of ancient Mesoamericans] *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (11), 14–24. doi: 10.15421/172097

Стаття надійшла / Article arrived: 03.10.2020

Схвалено до друку / Accepted: 15.11.2020